

СОЛОНҖЫ

Национальная библиотека
Татарстан Республикасы
Казань, Татарстан

Балдардын журналы 1-2013



Балдардын

чүмдемелдери



«Яй». Даутова Анжела,
Бел-Ажу ј.



«Акча-манат каруулдайдыс».
Акчинов Илья, 2 кл., Курай ј.



«Алтайда јай». 3 кл.,
Тукеева Руслана, Јоло ј.



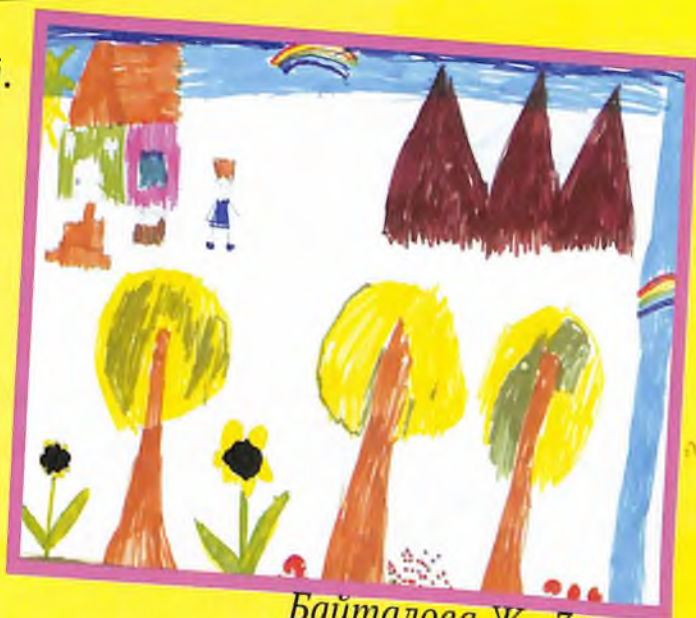
«Чебурашка».
Елесова Айсура, 6 јашту, Ийин ј.



«Сүүген ойим јай».
Течинова Алеу, 2 кл., Јоло ј.



«Күс». Белетова А., 1 кл., Ийин ј.



Байталова Ж., 3 кл.,
Кулады ј.



«Ажаныгар». Торломоева Камилла,
1 кл., Ийин ј.



К. Тепуков

КОЙНОКТЫҢ ЧЫККАН КҮНИ

Чыккан күним, чыккан күним,
Чыккан күним, ура-а!
Жуулыжыгар, келигер,
Андар, балдар, бастыра!

Кем сүүйт тату курсак,
Ончо мында бар.
Кемге керек ойынчык,
Ол до база табылар.

Чыккан күнимле уткыгар,
Кожо жуулып ойнооктор!
Түн де кирзе, керек пе,
Кожо мында конооктор!

Лангы кожон табарыс,
Найылыгыс тыңызын.
Ол тушта бистерге
Кандый түбек тыгынзын.



ӨРТӨКТӨР

Иван Сабашкин

...Кара тумандый чөйилип, өзөкти өрө өртөктөр учуп келеткенин көрүп сүүндим. Өртөктөр иримдерге отургылайт. Агаштар ажыра жажынып, Мойло ийдимле кожо ичкери жылгажактадыс. Өртөктөр балык тударга, сууга чөнгилейт.

Бистен үрkip, өртөктөр иримдердин үстинде айланыжып, чуркуража берди. Бу ла тужында, койу агаш салкынга шуулагандый, табыш угулды. Мен өрө көрдим. Өртөктөр аайы-бажы жок булгалыжып, эки башка бөлине берди: кандый да боро куш олордын ортозыла өдө конды. Ол кайра бурылып, өртөктөр жаар катап ла учты. Көрзөм, ол карчага эмтир.

Өртөктөр жерге жаба учуп, өлөнгө, агаштын бүрине жажынгылайт. Кезиктери сууга чөнүп, көрүнбей калат. Бир өртөк үүринен айрылып, башка учты. Карчага онын үстине, аткан согондый, шунып келеле, чарчалта тепти. Өртөк арал жаар, мергедеген таштый, таштала берди. Онын буркураган жуны кейде, кубалдый, элбендейт. Карчага ойто ло өртөктөрдин үүри жаар ууланды. Олордын көп сабазы жажынып калган, кейде тоолу ла куштар арткан. Карчага олорды жаланнын үстинде жоткондоп турды.

Карчага там ла каныгат. Ол бир өртөкти айра согордо, өртөк сан төмөн — чип-чике бис жаар бурыйла, жаныста турган төнөзөктин төзине жапшына түшти. Карчага өртөктин жажынган жерин көрбөй, өткүрө учты.

Мойло жажына берген өртөкти өнөлөп тударга жазаиды. “Чык! Тийбе!” деп, Мойлоны адылдым. Ол адылганымды ондоп, тегерик куйругын буландадып, отура берди.

Өртөк жеткер тужында кижинен жалтанбай, онын жанына келип, жажынатан эмтир. Кижини оны корып алар деп, иженетен болгодый.

Кейде бир де өртөк артпаган. Карчага жажынган өртөктөрди таппай салала, Себини өрө уча берди.

Өртөктөр өлөн-баргаанын, агаш-бүрдин ортозынан чыгып, бой-бойлорыла үн алыжып, жаланнын үстинде катап ла жегележип турды.



АЛТАЙДЫҢ КУШТАРЫ



Алтайыстың сымда деп боп-боро үрпек кужы болчондоп, тўлкўнен, жоонмойыннан, агастан качып жүрет. Кышкыда ол калың күрттин алдында тўнейт. Агаштын бўриле азыранат.

Чай – кеп куучыңга кирген байлу куш.

Обьокөлорис оны «Бөктөргөлү бөкө жайзан, эки көзи кызыл жайзан» деп табышкактап та айткан. Оның каразы – иркек, борозы тижги болор. Ол до агаштын бўриле, ку-



зукла азыранып, кышкыда база кардын алдында тўнейт.

Озодон бери бу куштардын эдиле эл-жоныс тамзык курсак белетейтен. Же андый да болзо, олар – Алтайдын байлыгы.

Тайга-ташта сен жүрзег,
Тал-табыш чыгарба.
Анга-кушка туштазан,
Адарым деп умзанба.

ЧАЙ ЛА СЫМДА

Куштардын кааны, Кан-Кереде, кара-чоокыр адына минеле, куштарын көрөргө корым-ташты аралап, беле-баланды жакалай бараатса, кенетийин маргаанын ортозынан сымда калырада учуп чыкты. Ат үркүйле, ээзин жерге меч эттире чачтыр. Кааннын көкси ташка тийерде, ол тала берген. Жарым тўш кыймыктанып та болбой, сөс тө айтпай, онтоп жатты. Учында оның көзи жарып, адына отурала жанган.

– Сымданы тургуза ла тудуп экелигер! – деп, каан жалчыларына жакарды.

Айдарга да, угарга да жеткелекте, жалчылары сымданы тудуп экелдилер. Сымда калактаза да, ыйлаза да, не де болбойт. Каан оның жунын жулуп, согып, кыйнай

берди. Сымда өлөргө једип барадала, та канайып та кааннын колынан айрылып, учуп чыкты.

Сымда беленин бажында ыйлап отурза, чай учуп келди.

– Не ыйлап отурын, сымда? – деп, чай сурады.

Сымда чайды көрөлө, онон тын ыйлап айтты:

– Бир ле көрзөм, јаныма каан једип келген. Чочыган бойынча тап эттире учарымда, каан аттан јыгылала, ташка јандай түшкен. Торко тоны кирленген. Ого кородойло, јунымды јулуп, јүрегимди былчып кыйнаган, јаан бүткен бойымды јудрукча кичинек болзын деп каргап салган. Онын учун ыйлап отурым.

Чай сымдага коштой отурала, база ыйлап айтты:

– Кан-Кереде јаныма јортып келзе, база чочыйла учуп чыksam, мени база, сени чилеп, кыйнаар туру не.

Онойдо сымда ла чай көстөри кызарганча ыйладылар.

Бу өйдө Кан-Кереде чоокыр адына минеле, олардын отурган јерине јууктап келзе, ый эмес ый, сыгыт эмес сыгыт угулды. Ол ыйлап турган чай ла сымданы көрөлө айтты:

– Је, чай, сымдала кожо ыйлаар күүндү болзон, эр-јажына көстөрөөр кызыл болзын.

Онон ло бери чай ла сымданын көстөри кызыл болуп калган дежет.

Эптештире Эрмек Тепуков јазаган.



А. Тартыковтын јуругы.

Топшуур ла икилинин

табылганы

(кеп куучын)

Озо-озо чактарда эки баатыр журтаган. Бир катап олор јаан јаланга келеле, эки јаражый-кыс сооттоп отурганын көрүп ийген. Олордын бирүзи кандый да күүлик ойноткыла ойноордо, экинчизи бијелеп турды. Кыс ойноткызын туура салып, экинчизиле ойной берерде, үүрези ойто ло бијелей берген. «Мындый јараш кийимдү, сан башка ойноткыларлу јаражайлар Алтайда јок. Мынайып ойнойтон улус база јок. Бу эки кысты качырар керек» деп, уулдар сүмелешти. Јууктап келеткен уулдарды көрөлө, ойноткы соккон кыс айтты: «Мен Тенериде јайалгам. Јерде чыккан-өскөн улусла јарашпазым. Олор мени кирлү колдорыла тудар учуры јок». Анайда айдала, кыс ойноткызын тудунганча, Тенеринин түби јаар уча берген. Таштын үстинде арткан ойноткыны бијечи кыс ала койоло, суу дөөн калып ийген. Уулдар көрзө, таштын үстинде јүк ле ойноткылардын истери арттып калтыр. Баатырлар куулгазын күүге алдыртала, ойноткыларды түнейлеп те болзо, эдип алар күүндери келген. Олор мөш агашты јондоп, истердин үстине салала, түнейлеп, ойноткылар јазаган. Анайып топшуур ла икили табылган.

С. Дыковтын јуругы





УРОКТИЗИЛМЕ



Энэ сэгэл эндрэлтэй,
 Нура сэгэл аргуйрба.



понеделник

1	_____
2	_____
3	_____
4	_____
5	_____
6	_____

вторник

1	_____
2	_____
3	_____
4	_____
5	_____
6	_____

среда

1	_____
2	_____
3	_____
4	_____
5	_____
6	_____

чөмбөр

1	_____
2	_____
3	_____
4	_____
5	_____
6	_____

ичиншуга

1	_____
2	_____
3	_____
4	_____
5	_____
6	_____

сүббана

1	_____
2	_____
3	_____
4	_____
5	_____
6	_____

ТАЛБЯК КУЛАКТЫҢ УРОГЫ



*Кару балдар, эмди өй
тоолоштың экинчи бүдүмиле
таныжарыс.*

*Ол Мечин жылдысла колбулу.
Обөкөлөрис астрономияны –
тенгериде жылдыстарды жакшы
билер болгон. Олордын темдек-
тегениле, жаңы жыл чаган айда
киретен.*

Ай 12 жаңысында Мечин деп бызырайган жылдыстың жаңыла өдүп жатканда, жаандарыс жаңы жылдын ай (өй) тооложын баштайтан. Бү күннен ары чаган ай башталганын улус билип ийетен. 18 күннен Ай эскире берер. Онон ойто жаңыраар. Жаңырган Айдын 10 жаңысында Чага байрамду кочкор ай келет. Чагалап турганча, Ай эскире берер. Тенгериде жаңы Ай көрүнүп, 8 жаңызына жеде берзе, Жылгайакту тулаан ай эжикке жедер. Ар-бүткеннин ээжизиле, ойто ло Ай эскирер, ойто жаңыраар. Онын 6 жаңысында жастың экинчи айы – кандык ай Алтайысты жүзүн чечектериле жарандыраар. База ла жаңырган Айдын 4 жаңысында күүктин үни жыңкылдап, күүк ай башталар. Учунда Ай тептегерик бололо, эскирип, жоголо берер. Бир канча күннен ойто чичкере көрүнүп, 2 жаңызы боло берзе, жажыл эдегин жайа салып, кичү изү ай келгени болор.

Кичү изү айда Мечин эки ле күнге көрүнөт. Жаан изү айда ла жайгы куран айда ол тенгериде көрүнбөс.

Ай эки катаптан жаңырып-эскирип турганча, күс жедип келер. Алтайыс сары бүрле бүркөлип баштаза, бызырайган Мечин ойто ло тенгеринин түбинде жаркындалар. Ай онын жаңыла 20 жаңысында өдөр. Ол тушта сыгын ай келгени болор. Бу өйдө эр киндиктүлөр аттарын соодуга – амыралтага тургузатан. Амырап, семирип, күчи кожулып калган аттарла андаарга жарамыкту болгон.

База ла Ай эскирер, жааштар жаап турганча, Ай жаңыра берер. Онын 18 жаңызы – үлүрген айдын бажы болор. Бу ай түгензе, Ай ойто эскирер-жаңыраар. Онын 16 жаңысында күстин калганчы айы – күчүрген ай башталар.

Айланып келген Айдын 12 жаңысында кышкы куран ай Алтайыска келгени болор.

Жыргалду жажыл жайда Мечин тенгериде көрүнбөс деп, өрө айдып салдым. Же оны жүк ле көрмөстөр лө үзүттөр көрөр деп, обөкөлөрис айдатан.



Мечин жылдыс

БИЛЕРГЕ СОЛУН

- Алтайлардын темдектегениле, кочкор айда Ай 7-8 жаңызында Мечиннинг жанында турза, айас күндөр турар. 9 жаңызынан ала 12 жаңызына жетире Мечиннинг жаныла өтсө, жас кату, узун болор. Кар жүк күүк айдын учында кайылар.
- Тулаан айда Ай 6 жаңызынан ала 7 жаңызына жетире өтсө, жас жымжак болор. Кар түргөн кайылар. Түжүм жакшы болор.
- Жаңырган Ай чалкойто жатса, соок, жаашту ай болор.
- Жаңы Айдын мүүзи моко болзо, ай жүт-жулакайлу болор.
- Ай кулактанып турза, салкын, сооктор болор.
- Жаңмырлаар алдында Ай тумантып, жазап көрүнбес.
- Мечин жылдысла айларды тоологондо, бир жыл 360 күннен турат. Айларды күнле тоологондо, бир жыл 365 күннен турат. Бу келишпести түзедерге, кажы ла катап 6 жыл өдө берзе, кочкор айдын кийнинен, өбкөлөрис жылга 13-чи айды кийдирген. Оны «кириш ай» дежетен. Онын учун кочкор айдын кийинде келетен тулаан айды «толыш ай» деп, кезикте адагылайтан.
- Жаңы жыл жаскыда, көк чыкса, кирер деген жетирү база бар. Мынызы, байла, база чын. Ненин учун дезе жебрэнде көчкүн өбкөлөрис жылды жас, жай, күс, кыш деп чокым бөлибеген. Олор жылды эки жара – соок ло жылу өйлөргө бөлиген. Кыш чыккан мал көк одорго көнү кире бергенде, улус жылдын башталганын темдектеп, Жылгайак байрамын өткүргөн.



Эмди, балдар, куучынымды улалтып, балдардын јарангыштары керегинде слерге айдып салар деп шүүдим. Јебреннен бери өбөкөлөрис балабарказын јарашка тартынзын, јакшы ла јаманды аайлап јүрзин деп үреткен. Олор балдарды јарангыштарла јарандырып, кеендиктин телекейине јаантайын баштандырган. Анайда ок јарангыштар баланы јаманнан корулап, чеберлеп јүрер эп-арга деп олор иженген.

Кысчактардын јарангыштарына јинји, јүстүк-кепеш, сырга кирип јат.

Јүстүк-кепешти кыс бала ус сабарына кийбес, ортон сабарына кийер јанду.

Азыйда јаан көстөрлү, кырлары чачактала кееркедилген мөңүн сыргалар болгон. Кыс балдар бир ле кулагына сырганы тагынатан.

Јинјини озодо мойынга кийбейтен. Јинјилерле энелер кысчактардын кејегезинин учын ла чамчазынын јаказын јарандырган.



Тана-топчы да јарангыштардын тоозына кирип јат. Јинји-топчыларла шалтырак-шымыракты, шанкыны кееркедетен деп, мен мынан озо слерге айткан эдим, балдар.

Јыламышты јылы кирген уул балдардын, јаан да кижинин кејегезине эмезе бөрүгинин төбөзине тагып јат. Анайда ок јыламыштарла јаш балдардын шалтырак-шымырактарын, јакаларын јарандыратан деп, база айткам.





Азыйда балдардын бөрүги чачагы жок болбойтон. Энелер чачактын бажына бир канча јинјини тизип, бөрүктин төбөзине тагып салатан. Уулчактар - кызыл чачакту, кысчактар көк чачакту жүретен. Ол тушта торко учуктан эдилген чачактар јаан суруда болгон. Олорды бистин којойымдар Кыдаттан экелетен.

Чачактын учи баланын эктине јетире болор. Чачак – сүреен јаан учурлу эдим. Обөкөлөристин көрүмиле, ол кејегени темдектейт. Эр киндиктүлердин кејегези

төбөзінде болгоны тегиндү эмес. Не дезе, кижини төбөзи ажыра үстиги ороонло колбу тудуп, Кудайдан ийде-күч алатан эмтир. Кысчактардын кејегези јиткезинен башталат. Ол кийинде ак-јарыкка чыгатан карындаштарынын јолы болор.

Озогы улус балдарын јашта ла сөстөп салатан. «Сөстөп салган» дегени не? Качан бирде уулчак ла кысчак айыл-јурт төзөп, бала-барка азыраар дегени.



Сөстөп салган бала кызыл-көк өндү чачакту жүрер. Сөстөп салган бала эмтир деп, улус оны билип ийер.

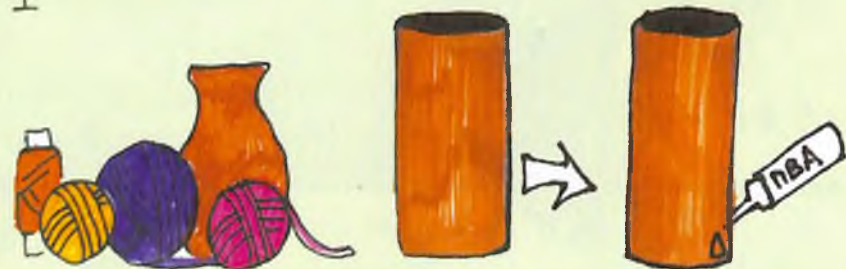
Јакшы болзын, балдар!



Этсен — эдилер

Колына јелим ле кайчыны алып, берилген үлекер аайынча кееркедилген карандашницаны эт. Јалкуурбай иштензен - ончозы келижер!

I



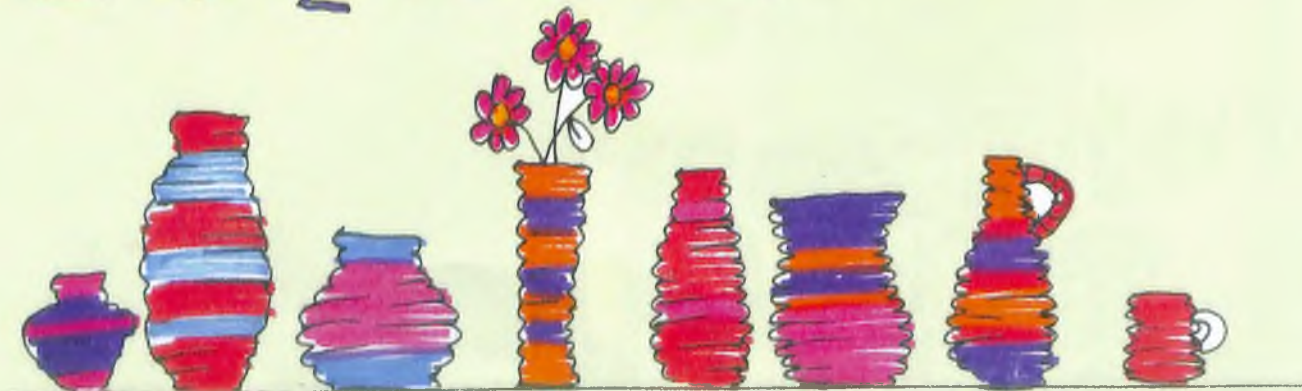
II



III



IV



БУДЫГАР

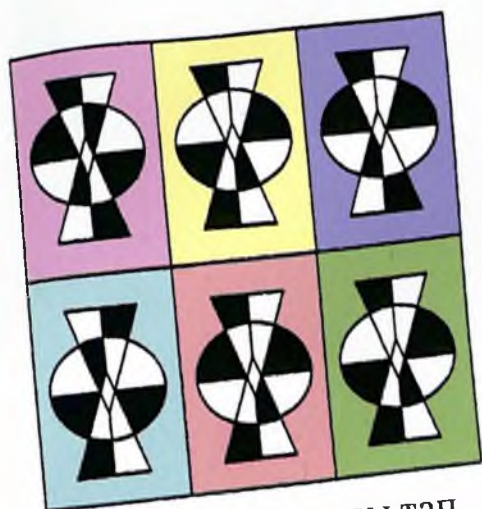


ОЙЫНДАР ОЙЫНДАР ОЙЫНДАР

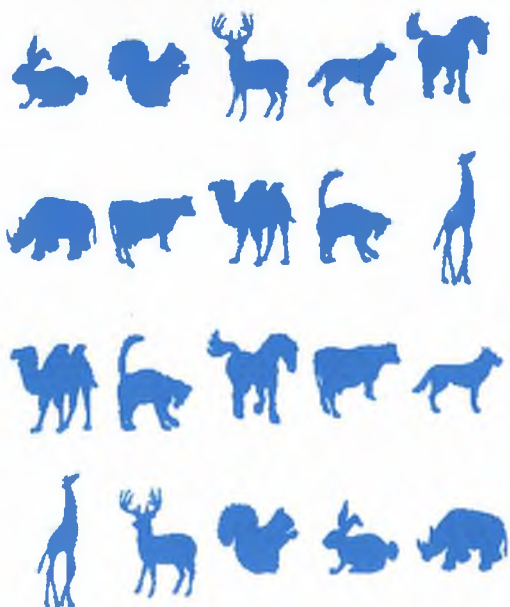


Тыңкаларды бириктирип нүзем, кандый айылчы келген-
ний анбчактар билип ийер.

ОЙЫНДАР ОЙЫНДАР ОЙЫНДАР



Түней фигураларды тап.



Тындулардын эжерин тап.



Жылтоолошто кандый жылдар
божодылган?



Тоолорды кожуп ийзе,
канча болор?

СОЛОНЫ

Журнал для детей
Издается с 1990 г.

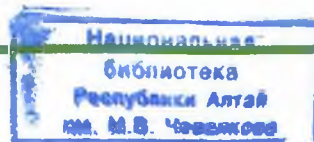
Журнал зарегистрирован в Сибирском окружном
межрегиональном территориальном управлении. Свидетельство N ПИ 12-1167
от 15 апреля 2002 г.

Учредители: Правительство Республики Алтай и ЛИД «Алтын-Туу».

Издатель: Редакция журнала «Солоны».

Главный редактор Күлер Тепуков

Художественный редактор Чейнеш Барсукова



«БОЙЫНДЫ ТАНЫ»

